

Kleine bedrijven en werkgelegenheid: mythe en werkelijkheid

DR. P.A. BOOT*

Inleiding

Kleine en middelgrote bedrijven mogen zich verheugen in een toenemende belangstelling. Een belangrijke verklaring hiervoor is dat belangrijke innovaties in kleinere bedrijven hun oorsprong blijken te hebben gevonden, en deze bedrijven de laatste jaren van groot belang voor de werkgelegenheid lijken te zijn: grote ondernemingen stoten arbeidsplaatsen af, terwijl in de kleine bedrijven de mogelijkheid tot netto creatie van werkgelegenheid nog aanwezig lijkt. Doel van dit artikel is inzicht te geven in de recente literatuur over dit soort werkgelegenheid in enkele westerse landen en deze te vergelijken met de Nederlandse ontwikkeling.

Een overzicht

De klassieke studie over dit vraagstuk is die van Birch 1). Op basis van onderzoek naar 5,6 mln. ondernemingen in de Verenigde Staten toonde hij aan dat 66% van de nieuwe banen in de periode 1969-1976 werd gecreëerd in bedrijfsvestigingen met 20 werknemers of minder, terwijl bedrijfsvestigingen met meer dan 500 werknemers minder dan 15% van de nieuwe banen schiepen. Iets meer dan de helft van de netto werkgelegenheidscreatie vond plaats in onafhankelijke ondernemingen met minder dan 20 werknemers. Extra banen kwamen er vooral bij jonge bedrijven: 80% bij bedrijven van vier jaar of jonger. Het onderzoek van Birch is ook in Canada en West-Europa van grote invloed geweest. Toch zijn de resultaten van deze studie niet geheel onbetwist.

In een meer recent onderzoek vonden Armington en Odle van het Brookings Institute dat bedrijfsvestigingen met minder dan 100 werknemers in 1976 in de Verenig-

de Staten 36% van de werkgelegenheid verschaffen, en in de periode 1976-1980 verantwoordelijk waren voor 51% van het netto aantal banen 2). De tweede helft van die periode, 1978-1980, vertoonde echter een ander beeld dan de eerste, zoals bleek uit hun artikel in *The Brookings Review* 3). Er dient een onderscheid te worden gemaakt tussen zelfstandige bedrijven en vestigingen van grotere ondernemingen. Indien elk van de vestigingen van één onderneming apart wordt gesteld, werkte in 1979 49% van de Amerikaanse beroepsbevolking in kleine bedrijven (minder dan 100 werknemers), rekent men onzelfstandige maar afzonderlijk gelokaliseerde bedrijfsonderdelen niet als apart bedrijf, dan was dit 36%. Werden die bedrijfsonderdelen apart gerekend dan schiepen kleine bedrijven 78% van de nieuwe banen, maar rekende men ze tot het „moederbedrijf” dan was het 39%. Indien alleen zelfstandige kleine bedrijven werden beschouwd, dan vormden deze in 1978 36% van de werkgelegenheid en schiepen ze 39% van de nieuwe banen. Grotere bedrijven zorgden voor een ruwweg dubbel zo grote toename van het aantal banen dan kleine. Verder moet men zich niet blind staren op de creatie van nieuwe banen, maar vooral letten op netto nieuwe banen. Van een netto werkgelegenheidscreatie van 1% in 1978-1980 werd 1% veroorzaakt door de oprichting van nieuwe bedrijven, 1,7 door expansie van bestaande, 0,7 ging verloren door

* De auteur is verbonden aan de Universiteit van Amsterdam.

1) D.L. Birch, *The job generation*, MIT, 1979.

2) Aangehaald in *Canadian Federation of Independent Business*, A study of job creation 1975 to 1982 and forecasts to 1990, december 1983.

3) C. Armington en M. Odle, Small business – How many jobs?, *The Brookings Review*, 1982.

faillissement en 1% door inkrimping. Het waren – niet verwonderlijk – vooral grotere bedrijven die inkrompen en kleine die failliet gingen. Maar liefst 47,1% van de faillissementen in 1978-1980 voltrok zich aan kleine bedrijven. Ook bleek dat kleine bedrijven oververtegenwoordigd zijn in stagnerende bedrijfstakken zoals de detailhandel, landbouw en bouwnijverheid. In de snelst groeiende bedrijfstakken als mijnbouw, transport en bankwezen vormen ze een minderheid. Ten slotte zijn kleine ondernemingen vooral te vinden in stagnerende regio's, terwijl in drie van de vier meest dynamische regio's de netto werkgelegenheid in vergelijking tot de bestaande sneller groeide in grote dan in kleine ondernemingen. Het laatste wordt bevestigd door Twaalfhoven 4). De zo veel geroemde hitech-ondernemingen zorgen voor 5% van de netto nieuwe banen, terwijl er zelfs bij de INC-500-ondernemingen (door een tijdschrift uitgekozen meest dynamische ondernemingen in de VS) tegenover elke nieuwe hitech-baan 6 à 8 „lowtech“-banen stonden. Ook Webbink 5) meent dat „men niet kan stellen dat er duidelijke samenhang bestaat tussen de concentratiegraad en de fase van de levenscyclus“.

In de jaren 1981 en 1982 ging het weer iets beter in de kleinere bedrijven. Naar schatting betekent dit dat in de Verenigde Staten in de periode 1978-1982 4,1 mln. van de in totaal netto 8,1 mln. nieuwe banen werden gecreëerd in zelfstandige ondernemingen met minder dan 100 werknemers, die in 1982 37% van de bestaande werkgelegenheid voor hun rekening namen. Duidelijk meer dan proportioneel, maar toch minder dan in de vroege jaren zeventig.

Om meer te weten over de feitelijke rol van de kleine ondernemingen zouden we ze per onderneming moeten volgen. Immers, indien de grens van groot/klein op bij voorbeeld 100 werknemers wordt gesteld en een groot aantal ondernemingen met 95 werknemers uitbreidt tot 105, lijkt dat voor de grote een gunstige ontwikkeling! Dergelijk onderzoek is recent in Ierland en Canada gedaan.

Een Canadese studie 6) vergeleek steekproefsgewijs de ontwikkeling van werkgelegenheid in industriële ondernemingen (vanaf 1974) en alle particuliere bedrijven (vanaf 1975) waarbij deze afzonderlijk werden gevolgd. Eerst ging men na wat de industriële werkgelegenheid was in 1979 in de bedrijven naar grootteklasse van 1974 (in deze fase van het onderzoek waren dus nog geen nieuwe ondernemingen betrokken). Van de in 1974 bestaande industriële vestigingen met minder dan 20 werknemers was in 1979 nog 59% over met 100% van de werkgelegenheid; bij vestigingen met meer dan 100 personen was dat resp. 90 en 90%. Vervolgens werd een vergelijkbaar onderzoek gedaan voor de hele bedrijvensector behalve landbouw. Vestigin-

Tabel 2. Ontwikkeling van het aantal werknemers in de industrie in grootteklassen, 1978-1983, in groepen sectoren

	Grootschalig				Kleinschalig			
	klein	midden	groot	zeer groot	klein	midden	groot	zeer groot
Expansief	~ 1.400 (- 6,4%)	+ 1.000 (+ 1,6%)	- 6.600 (- 6,1%)	- 15.200 (- 9,6%)	- 2.500 (- 28,3%)	+ 300 (+ 1,9%)	- 2.100 (- 15,8%)	- 2.500 (- 22,1%)
Stagnerend	- 1.100 (- 10,8%)	- 3.500 (- 6,4%)	- 11.400 (- 19 %)	- 22.300 (- 27 %)	- 7.700 (- 20,5%)	- 22.800 (- 18 %)	- 26.000 (- 29,7%)	- 18.900 (- 38,5%)

Bron: Berekend naar CBS-gegevens. Indeling in groep expansief of stagnerend naar toename toegevoegde waarde en investeringen in constante prijzen in betreffende periode. Indeling in groot- of kleinschalig naar aandeel van midden- en kleinbedrijf.

Tabel 3. Ontwikkeling van aantal werknemers in enkele tertiaire bedrijfstakken, 1978-1983, naar grootteklassen, in duizenden

		Klein (1-9)	Midden (10-99)	Groot (>100)
Groothandel en detailhandel (SBI 61/62, 65/66)	1978	175,4	379,2	
	1980	177,7	219,2	166,7
	1983	163,5	194,8	165,3
Horeca, reparatiebedrijven, transport, zakelijke dienstverlening (SBI 67, 68, 7, 8)	1978	147,5	616,2	
	1980	150,7	228,3	445,5
	1983	146,4	213,8	448,9

Bron: Berekend naar CBS-gegevens per 31 maart van het betreffende jaar.

gen met minder dan 10 werknemers in 1975 bleken in de periode 1975-1982 62% van de netto werkgelegenheid te hebben gecreëerd, terwijl ze voor 17,5 van de bestaande werkgelegenheid zorgden. Het allersterkst steeg de werkgelegenheid in de zeer kleine bedrijven van 1 t/m 5 personen. Vestigingen met meer dan 50 personen zorgden voor een daling van de werkgelegenheid. Het bleek dat kleine bedrijven van alle leeftijden voor netto banen zorgden; jongere bedrijven (tot 5 jaar) relatief weliswaar iets meer, maar absoluut nog niet voor een derde. Ongeveer 2/3 van de netto toeneming in banen werd veroorzaakt door het verschil van uitbreiding en inkrimping van bestaande ondernemingen. Dit komt overeen met de bevindingen van Armington en Odle voor de VS.

In Ierland 7) keek men niet alleen naar de grootte van ondernemingen in de industrie, maar ook naar eigendom (multinationaal of Iers) en aantallen vestigingen per onderneming (één of meer). In de periode 1973-1981 kwamen er netto 11.000 banen bij in de Ierse industrie: 23.000 in vestigingen van multinationals en 3.100 in bedrijven met één vestiging, terwijl er 6.600 in ondernemingen met meer vestigingen en 8.300 in kleinere (minder dan 50 werknemers) ondernemingen in Dublin verloren gingen. De kans op sluiting van kleine bedrijven bleek niet veel groter dan die van grote, uitgezonderd de zeer grote (meer dan 200 werknemers). Kleine ondernemingen bleken in het algemeen echter nauwelijks te zijn gegroeid.

De Nederlandse situatie

Om inzicht te krijgen in de Nederlandse situatie moet men een analytisch onderscheid maken tussen het vraagstuk van de „starters“ en van de kleine ondernemingen. Feitelijk starten de meeste ondernemingen uiteraard klein. De COB-SER 8) gaat er vanuit dat nieuwe ondernemingen gemiddeld voor drie arbeidsplaatsen zorgen. De Raad van Centrale Ondernemingsorganisaties heeft berekend dat in 1978-1980 46% van de bruto toeneming van werkgelegenheid (d.w.z. nieuwe ondernemingen en uitbreiding van bestaande) voor rekening van starters kwam. Dit is in zoverre een enigszins misleidend cijfer dat met name de jonge ondernemingen ook relatief het vaakst failliet gaan. In het al genoemde Ierse onderzoek en onderzoek van Indivers blijkt het tweede jaar dat van de waarheid. Financiering is het belangrijkste probleem van de jonge onderneming 9). In 1981 werkte 15% van de mensen in kleine bedrijven in industrie en diensten in ondernemingen die in 1973 nog niet bestonden, in de andere grootteklassen (meer dan 19 werknemers) was dat 6,6% of minder 10).

Tabel 1. Ontwikkeling van het aantal werknemers in de industrie in grootteklassen, 1978-1983

	Klein (1-9)	Midden (10-49)	Groot (50-499)	Zeer groot (>500)
Absoluut	- 12.700	- 24.000	- 46.300	- 68.900
Procentueel	- 16,6	- 9,5	- 17,8	- 17,1

Bron: Berekend naar CBS-gegevens. Opnamecijfers per 31 maart van het betreffende jaar.

4) B.W.M. Twaalfhoven, *Two million entrepreneurs*, Indivers NV, februari 1985.

5) A.H. Webbink, *De rol van het midden- en kleinbedrijf in de industrie*, EIM, 1984.

6) Zie noot 2.

7) P.N. O'Farrell, *Small manufacturing firms in Ireland*, *International Small Business Journal*, vol. 2, nr. 2, 1984.

8) Rapport van COB-SER, *Ondernemers steken van wal*, Den Haag, juli 1984.

9) Raad van Centrale Ondernemingsorganisaties, *Start en vernieuwing – economisch herstel van het bedrijfsleven*, Den Haag, 1982, blz. 19. Vgl. COB-SER, op. cit., blz. 21.

10) Een belangrijk verschil tussen start en uitbreiding is dat uitbreiding aanzienlijk meer vermogen kost (volgens de RCO een factor 10).

De toeneming van de werkgelegenheid in de kleine ondernemingen was echter voor een groter deel (zo'n 75%) te danken aan netto uitbreiding van in 1973 al bestaande ondernemingen, dan aan het verschil tussen oprichting en opheffing. In het middenbedrijf werd de netto verandering in gelijke mate door netto opheffing en netto afslanking bereikt (11).

Het midden- en kleinbedrijf is zoals bekend goed voor bijna de helft van de werkgelegenheid in de Nederlandse bedrijvensector. In de periode 1970-1978 nam het aantal werkzame personen in bedrijven met meer dan 100 werknemers aanzienlijk af, terwijl ze in het midden- en kleinbedrijf licht steeg. Na 1978 is dit veranderd. In het navolgende gaan we eerst wat uitgebreider in op de industrie en daarna korter op enkele andere bedrijfstakken.

In absolute zin zijn in 1978-1983 de meeste arbeidsplaatsen verloren gegaan in de industrie in de zeer grote ondernemingen en de minste in de zeer kleine.

In verhouding tot het aantal werkzame personen deed het kleinbedrijf het nauwelijks beter, en was de ontwikkeling in het middenbedrijf het minst ongunstig. Dit is een geheel andere ontwikkeling dan in de jaren zeventig, toen de verliescijfers resp. 15% voor het klein-, 20% voor het midden- en 21% van de werkgelegenheid in het grootbedrijf in 1970 waren. In het kleinbedrijf was de absolute achteruitgang in de jaren 1978-1983 al groter dan in de gehele periode 1970-1980.

Nu is het niet uitgesloten dat de kleine bedrijven zich relatief veel in stagnerende bedrijfstakken, en de grote in expansieve bevinden. Webbink vond bij voorbeeld dat een onderscheid in expansieve en stagnerende, en groot- en kleinschalige „groepen” sectoren relevant was voor bestudering van de jaren zeventig. In tabel 2 vindt men recente cijfers in een in vergelijking met Webbink bijgewerkte indeling.

Het beeld is nu iets anders. Per „groep” ontwikkelt het zeer grote bedrijf zich wat betreft de werkgelegenheid duidelijk het ongunstigst. In de geaggregeerde cijfers wordt dit verhelderd omdat er in de expansieve bedrijfstakken veel mensen in zeer grote bedrijven werken. Wederom was de situatie in het middenbedrijf het minst ongunstig. Nader onderzoek leert dat het daarbij vooral om het *grotere* middenbedrijf (50 tot 100 werknemers) gaat. Blijkbaar is dit een type bedrijf dat in tijden van economische teruggang voordelen van het kleine (flexibiliteit) en grote (zoals de mogelijkheid tot marktanalyse van exportmarkten) kan verenigen. Juist de kleine onderneming lijkt daarentegen sterk van de dalende reële inkomens te lijden te hebben. De ontwikkeling van de werkgelegenheid komt vrij goed overeen met die van het aantal ondernemingen, dat het sterkst daalde bij de zeer kleine (1 tot 5 werknemers) en het minst bij de middelgrote bedrijven. Wat betreft de werkgelegenheid was voor het kleinbedrijf vooral in de stagnerende bedrijfstakken de ontwikkeling iets minder ongunstig dan bij de (zeer) grote bedrijven. Terwijl in 1970-1981 vooral in de expansieve sectoren het belang van het kleine bedrijf voor de werkgelegenheid toenam, is dat na 1978 niet meer het geval.

Voor de andere bedrijfstakken zijn minder nauwkeurige cijfers bekend, aangezien

in 1983 de classificatie veranderde vanwege een herziene indeling van de gemeentelijke bedrijven (12). Afgezien van de landbouwbedrijven zijn wel betrouwbare cijfers bekend voor de bedrijfstakken handel, horeca, reparatiebedrijven, transport en zakelijke dienstverlening. Daar zullen we ons dan ook toe beperken (zie tabel 3).

Ook hier gaat het in de kleine ondernemingen wat betreft de werkgelegenheid relatief niet goed. De werkgelegenheid in de grote ondernemingen bleef ook na 1980 nog op peil, terwijl die in de kleine fors daalde. Zorgwekkend is vooral de daling van de werkgelegenheid in de kleine bedrijfjes in horeca, transport en zakelijke dienstverlening; de voormalige groeisectoren van de kleine onderneming bij uitstek. Daarbij dient men wel te bedenken dat het aantal bedrijfjes *zonder* werknemers waarschijnlijk wat is gestegen.

Indien we de situatie overzien blijkt het volgende. Ook in de Verenigde Staten ontwikkelde de werkgelegenheid zich in kleine bedrijven niet zo gunstig als wel wordt gesteld, maar wel relatief gunstiger dan in de grotere. In Canada was dit nog duidelijker. Met de werkgelegenheid in het Nederlandse kleine bedrijf gaat het echter veel minder goed. Hiervoor zijn ten minste vier redenen:

- verschillen in statistische indeling. De Nederlandse middelgrote onderneming valt in de VS onder de kleine. Het is niet uitgesloten dat de algemene tendens het gunstigst is voor ondernemingen met zo'n 50 werknemers;
- verschillen in instelling bij ondernemers. In de VS of Engeland blijkt de ondernemer meer op risico's gericht dan in Nederland of, nog sterker, West-Duitsland (13). Hij of zij zal daar ook sneller de stap naar het eigen bedrijf zetten;
- verschillen in gedrag van grote ondernemingen. In de VS is „sub contracting” gebruikelijker dan in Nederland of Europa in het algemeen;
- verschillen in overheidsbeleid. In vergelijking met andere westerse landen is de Nederlandse overheid weliswaar sterk op kleine zelfstandigen en ook nog wel (met name lagere overheden) op starters gericht, maar zijn er voor kleine ondernemingen minder gunstige omstandigheden dan elders. In Engeland is er de „Business Expansion Scheme”: indien men aandelen koopt in een kleine, uitbreidende onderneming zonder vestiging in het buitenland krijgt men tot 75% belastingaftrek. Dit geldt alleen voor ondernemingen die langer dan vier maanden bestaan. In Canada geldt voor kleinere ondernemingen een lager belastingtarief dan voor grote, in de industrie betalen kleine ondernemingen bij voorbeeld 25% winstbelasting en grote 40%. In de meeste andere westerse landen is er een nauwere binding tussen kleine ondernemingen en de informele sector. In Noord-Italië bij voorbeeld is een duidelijk verband aangetoond tussen groei van kleine bedrijven en zwart werk (14). In de Nederlandse „geregelde samenleving” is dat nog niet zo. Een speciaal Nederlands probleem vormt de pensioenregeling. In landen zoals Groot-Brittannië kan men de opgebouwde

pensioenrechten bij ontslag of pensioering contant uitbetaald krijgen. Voor het starten of versterken van een kleine onderneming is dat uiteraard gunstig.

Conclusie

We kunnen de volgende conclusies trekken:

1. in het algemeen zijn kleine en middelgrote bedrijven belangrijker bronnen voor toeneming van werkgelegenheid (of tegengaan van afbraak) dan grote in verhouding tot het aantal mensen dat er reeds werkt; in absolute zin hoeft dat niet het geval te zijn;
2. in landen waar er sprake is van een netto toeneming van werkgelegenheid in de particuliere sector is dat doorgaans in grotere mate in bestaande dan in nieuwe ondernemingen;
3. in Nederland is er in de periode 1978-1983 sprake van een minder ongunstige ontwikkeling wat betreft de werkgelegenheid in het (grotere) middenbedrijf dan in de kleine of (zeer) grote onderneming. Vooral voor de kleine onderneming is dat sinds het begin der jaren zeventig een relatieve verslechtering. De Siliconvalley of Nederlandse pendant daarvan is geen *pars pro toto*;
4. de Nederlandse overheid zou kunnen leren van het beleid in landen als Engeland (aandelenbezit), Verenigde Staten (leningen tegen zachte voorwaarden, faillissementsregeling) en Canada (verschil in winstbelasting). Pensioenen zouden in geld moeten kunnen worden uitgekeerd. Het beleid moet zich niet vooral op de starters richten, maar meer in het algemeen op kleine bedrijven. Bij de door het CPB voor 1985 verwachte opleving van de particuliere consumptie is succes daarbij niet uitgesloten.

P.A. Boot

11) Webbink, op. cit., blz. 37 e.v.

12) Aan de uitkomst zal dit waarschijnlijk niet veel veranderen. In bij voorbeeld de gemeente Amsterdam daalde in 1978-1983 het aandeel in de gehele tertiaire sector van ondernemingen met 1-9 werknemers, terwijl dat aandeel van de groep met meer dan 50 werknemers in deze periode steeg (zie de *Statistische Mededelingen Amsterdam*).

13) Vooral Twaalfhoven legt hier in zijn recente rede de nadruk op.

14) M. Ellman, *Euroclerosis?*, te verschijnen, 1985.